

OSJEČKO KAZALIŠTE, KAZALIŠNA KRITIKA I NOVINE U PRVOM SVJETSKOM RATU

Alen Biskupović

UVOD

Prvi svjetski rat je prvi globalni ratni sukob. Njegov je tijek, i ishod, dugoročno i presudno utjecao na međunarodne odnose i odnose u poslijeratnim državama i društvima. Značaj i utjecaj Prvog svjetskog rata toliko je velik da se u historiografiji desetljeće i pol uoči rata vezuje uz 19. st., a tek nakon završetka rata počinje teći 20. stoljeće. Prema riječima Ljubomira Antića, *19. se stoljeće po svome duhu, ozračju, mentalitetu, svakodnevnom životu... jednostavno prelilo preko 1900-e i nastavilo puzati do 1914., od kada počinje teći 20. stoljeće ratova, odnosno halucinatorne politike i čudovišnog ubijanja.*¹

Upravo iz tog razloga odlučio sam provesti istraživanje kako, u kojoj mjeri, i je li uopće sam tijek Prvog svjetskog rata utjecao na promjene u kazalištu, novinama i kazališnoj kritici u Osijeku od 1914. do 1918.

¹ Ljubomir Antić, »Prvi svjetski rat i Hrvati«, *Časopis Matice Hrvatske*, broj 2, Matica Hrvatska, Zagreb, 2004.

godine. Istraživanje se pri tome temelji na povijesnim studijama osječkog kazališta i analizi najtiražnijih dnevnih novina iz danog perioda (*Die Drau*, *Slavonische Presse* i *Narodna/Hrvatska obrana*) čuvanima na Odjelu Hemeroteke u Osijeku, te na kazališno-kritičkom djelovanju kritičara u navedenim novinama. Pri tome ću analizirati sljedeće točke po danim područjima: promjene u repertoaru i funkcioniranju osječkog narodnog kazališta, promjene u formi i sadržaju dnevnih novina (rubrike, broj stranica, zastupljenost tema...) te promjene u poziciji, strukturi, funkciji i elementima vrednovanja osječkih kazališnih kritičara.

POLITIČKI KONTEKST

Prvi svjetski rat bio je vojni sukob između država članica Antante (Ujedinjena Kraljevstva, Francuske i Ruskoga Carstva), te njihovih saveznika (Srbije, Crne Gore, Rumunjske, Grčke, Japana, Sjedinjenih Američkih Država i niza manjih zemalja) s jedne strane, i s druge strane dviju država članica Trojnoga saveza (Njemačkog Carstva i Austro-Ugarske Monarhije) te njihovih saveznika (Osmanskog Carstva i Bugarske), koji su tvorile Centralne sile. Glavni uzrok rata bile su nesuglasice oko postojećih imperija (Ujedinjeno Kraljevstvo i Francuska) te širenja nacionalnih teritorija drugih država. Takva situacija dovela je do brojnih napetosti u postojećim savezima, s najproblematičnijom točkom – njemačkim zahtjevima za novom podjelom kolonija.²

Kako je Austro-Ugarska bila tvorevina višestrukih država sa značajnim nacionalnim manjinama, od kojih je svaka imala svoje teritorijalne pretenzije, tako konsolidacija Monarhije susjednim zemljama nije bila u

² <http://1914-1918.com.hr/hrvatska-revija-2004-prvi-svjetski-rat/> (15. ožujka 2014.)

interesu, već su aktivno podupirale nacionalne težnje naroda unutar Austro-Ugarske. U tome su prednjačile Italija i Srbija, što je do izražaja došlo pri povodu za izbijanje svjetskog sukoba – atentatu na Franju Ferdinanda u Sarajevu, 28. lipnja 1914.³

Nakon atentata, Austro-Ugarska je Monarhija vladi Kraljevine Srbije 23. srpnja predala deset točaka koje su prihvaćene, osim točke da istragu o atentatu na srbijanskom tlu vode austro-ugarski istražitelji. Zatim je Austro-Ugarska, 28. srpnja, objavila rat Srbiji, a Njemačka 1. kolovoza Rusiji, te 3. kolovoza Francuskoj. Ujedinjeno Kraljevstvo je 4. kolovoza objavilo rat Njemačkoj, Crna Gora pridružila se 5. kolovoza Srbiji objavom rata Austro-Ugarskoj Monarhiji, koja je isti dan objavila rat Rusiji. Pet tjedana nakon sarajevskog zločina sve velike sile (osim Italije i SAD-a) našle su se u svjetskome ratu.⁴

Nakon početka Prvog svjetskog rata 1914. godine, članice Antante shvatile su da Austro-Ugarska ne može više preživjeti u svom dotadašnjem obliku, te su uvidjele priliku za proširenje svojih teritorija na austrougarske, pa i hrvatske. Za velik dio Hrvatske bile su posebno zainteresirane Italija (obećani su joj veliki dijelovi istočne jadranske obale, brojni otoci i zaleđe) i Srbija (obećan austrougarski teritorij na zapadu i sjeveru). Predstavnici Hrvatske predložili su osnivanje državne zajednice sa Srbijom i Crnom Gorom, te je 1915. godine osnovan Jugoslavenski odbor.⁵ Međutim, srpska politika igrala je dvostruku igru – s jedne strane je podupirala ideju, a s druge je Nikola Pašić, predsjednik srbijanske vlade, izjavljivao kako Srbija ima pravo na izlaz na more u Hrvatskoj. Predstavnici Slovenaca, Hrvata i Srba, 28. listopada 1918. razvrgavaju sve veze s Austrijom i Ugarskom, a

³ Dinko Čutura, »Veliki rat: vojnopolitička situacija uoči rata«, *Časopis Matice Hrvatske*, broj 2, Matica hrvatska, Zagreb, 2004.

⁴ <http://1914-1918.com.hr/hrvatska-revija-2004-prvi-svjetski-rat/> (15. ožujka 2014.)

⁵ Ivo Goldstein, *Povijest – Hrvatska povijest*, knjiga 21., Biblioteka Jutarnjeg lista, Zagreb, 2008., str. 315-317.

Sabor priznaje Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba vrhovnu vlast. Tako je stvorena Država Slovenaca, Hrvata i Srba koja je obuhvaćala Sloveniju, Hrvatsku, BiH i Vojvodinu.⁶

Mlada država je bila nepriznata u svijetu, suočena s talijanskom okupacijom, te nije imala vlastitu vojsku. Rješenje problema političari su vidjeli u ujedinjenju sa Srbijom što je i ostvareno 1. prosinca iste godine. Tvorevina stvorena nasilno, bez dužih promišljanja i s dvojbenim člancima u aktu o ujedinjenju, bila je kontinuirano podložna različitim interpretacijama o pravima. Srbi su smatrali da je ujedinjenje zapravo proširenje srpskog teritorija na temelju zasluga pobjednika u ratu, a Hrvati i Slovenci tvrdili su da se radi o ujedinjenju više naroda od kojih niti jedan u tome nije imao posebnih zasluga. Prve naznake nacionalne netrpeljivosti javile su se 5. prosinca 1918. godine kada su u Zagrebu izbile spontane demonstracije zbog stanja i socijalnih prilika u novostvorenoj državi, koje će se nastaviti sve do Drugog svjetskog rata.⁷

PROMJENE UVJETOVANE RATNIM DOGAĐANJIMA

Novine

Die Drau

Prvi broj *Die Drau* tiskan je 19. srpnja 1868. godine s podnaslovom (*Organ für Politik und Wirtschaft/Novine za politiku i gospodarstvo*). Glavni pokretači lista bili su Ladislav grof Pejačević i Julije pl. Jelačić, pristalice

⁶ Ibid., str. 321.

⁷ Ibid., str. 323-328.

narodne stranke,⁸ međutim ubrzo Jakob Frank ostaje jedini vlasnik tiskare sve do 1876. godine, kada odlazi u Zagreb i tiskaru prodaje Juliusu Pfeifferu zajedno s novinama *Die Drau*. Nakon Pfeifferova preuzimanja novina, *Die Drau* se žestoko priklanja unionističkoj političkoj orijentaciji,⁹ što nakon početka izlaženja *Narodne obrane* dovodi do oštrog sukoba i polemika u novinama, koje će trajati sve do pada Austro-Ugarske Monarhije.

Die Drau donosi pretežito vijesti iz politike i gospodarstva, te aktualne vijesti iz društvenog i kulturnog života. Na početku izlaženja naslovnica je jednostavna i izjednačena s ostatkom novina. Tekst je strukturiran u tri stupca i pisan njemačkom goticom, a na kraju novina nalaze se oglasi i reklame. *Die Drau* je tijekom izlaženja imala veliki broj različitih rubrika, a rijetke su bile one koje nisu mijenjale naziv. Nekoliko njih najtrajnijih se istaknulo kao primjerice *Feuilleton* rubrika za kulturu i književnost, koja je izlazila skoro u svakom broju, zatim *Politische Rundschau* odnosno *Politische Übersicht* kao politička rubrika koja je izlazila najduže, pa *Volkswirtschaft* vijesti iz ekonomije, *Lokalnachrichten* i *Provinzchronik* za vijesti iz okolice i provincije, *Telegramme der Drau* koja je donosila izravne telegrafске vijesti iz Beča i Pešte, *Tagesnachrichten* u kojoj su objavljivane različite dnevne vijesti i *Theater, Kunst und Literatur* koja je sadržavala kazališnu kritiku, književnu kritiku, najave, promišljanja

⁸ Josip Bösendorfer, »Povijest tipografije u Osijeku«, knjiga 14., u: *Grada za povijest književnosti hrvatske 14.*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1939., str. 140.

⁹ Unionisti su bili zagovornici unije između Ugarske i Hrvatske te pripadnici stranke Karla Khuena-Héderváryja. Ovakav stav zastupali su u Osijeku dio Hrvata, Mađara i njemačkog plemstva i neslavenski građani i seljaci. Zahtijevali su jaču povezanost s Mađarskom i Bečom, a njihove težnje negirale su bilo kakve težnje pripadnika proslavenske politike u Osijeku. Vidi: Josip Babić, »Kulturbeiträge in den Esseker Zeitungen Die Drau und Hrvatska Obrana im letzten Kriegsjahr (1918)«, u: *Benachrichtigen und vermitteln. Deutschsprachige Presse und Literatur in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, IKGs, München, 2007., str. 44.

o kazalištu i općenito vijesti iz kulture. Od 1885. godine, *Die Drau* ima nedjeljni prilog *Osječki list: pučki organ za narodno-gospodarstvenu politiku, pouku i zabavu* koji je izlazio na hrvatskom jeziku i bio namijenjen hrvatskim čitateljima.

Prvi broj 1914. godine započeo je uhodanim rubrikama: *Feuilleton, Zur Lage, Der neue Balkan, Tages Chronik, Lokal Nachrichten, Gerichtssaale, Theater, Kunst und Literatur, Volkswirtschaftliches, Telegramme i Fremdenliste*. Do promjena naslovnice dolazi u obliku manjih formalnih izmještanja, pa se tako podaci o mjestu i datumu smještaju iz sredine u zaglavlje novina, a naziv Osijek ne piše se više na njemačkom, već na hrvatskom jeziku.¹⁰

Zbog velikih i brzih promjena uvjetovanih dotokom aktualnih informacija o ratnim zbivanjima, *Die Drau* ponekad izlazi i u više brojeva dnevno kao *Separat Ausgabe*.

Većinu promjena očitava se u sadržaju koji je usko vezan uz ratna događanja, te manjim stilskim izmjenama u korištenom fontu na naslovnici. Početkom listopada izlazi prva naslovnica koja najavljuje da je počeo svjetski rat. Unatoč ratu i teškoj situaciji, na naslovnicama se još uvijek može naići na članak koji ironičnim tonom jednostavno privlači. Primjer je članak *Lustige Märchen über Österreiche – Ungarn und Deutschland*, a to su tzv. »smiješne bajke« o Austro-Ugarskoj i Njemačkoj koje pišu engleski i francuski izvjestitelji. Ovaj se članak odnosio na ratne izvještaje.¹¹

Rubrike za vrijeme trajanja Prvog svjetskog rata ostaju iste kao i u prijašnjim godinama: *Zur Lage, Der Weltkrieg, Tages Chronik, Lokal Nachrichten, Telegramme der Drau, Fremdenliste, Verstobene in Osijek* (nije više Essek), *Volkswirtschaftliches, Theater, Kunst und Literatur, Gerichtssaale* i *Aus Nah und Fern*.¹² Zanimljiva je činjenica da se unatoč ratu, formalna shema novina nije mnogo promijenila. Nastavlja se

¹⁰ Usporedi *Die Drau*, br. 249., Osijek, 20. X. 1913., str. 1-6.

¹¹ Usporedi *Die Drau*, br. 42., Osijek, 22. II. 1916., str. 1.

¹² Usporedi *Die Drau*, br. 1., Osijek, 2. I. 1917., str. 1-6.

s uobičajenim rubrikama uz dodatak više vijesti o ratu.¹³ Naslovnice se mijenjaju kako se rat primiče kraju. Sve je manje izvještaja s fronte i sve je više vijesti vezanih za lokalnu politiku i obilježavanje važnih događaja. Kraj Prvog svjetskog rata važan je za Hrvatsku, jer propada Austro-Ugarska Monarhija, a njezinom propasti nastaje Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS). Kroz cijeli rat struktura novina se u ovom slučaju malo promijenila.

Zbog ratne situacije, otežanog funkcioniranja, činjenice da hrvatska svijest dobiva sve više maha, a i veliki dio njemačkih govornika napušta područje Osijeka, nakon Prvog svjetskog rata, *Die Drau* gubi veliki broj čitatelja. Pfeiffer tiskaru prodaje 1918. godine Hrvatskom štamparskom zavodu u Zagrebu koji je preustrojava u svoju podružnicu,¹⁴ a niti prelazak s njemačke gotice na latinicu 1919. godine ne uspijeva privući nove čitatelje. Godine 1929. potpuno se prekida izdavanje novina.¹⁵

Slavonische Presse

Dragutin Laubner, rođeni Osječanin, najprije je 1882. godine otvorio malu tiskaru u Kapucinskoj ulici, a već iduće godine preuzima tiskaru Josipa Mederšickog. U njegovoj tiskari od 1. listopada 1885. godine izdaje se *Slavonische Presse* koja izlazi tri puta tjedno. Laubner je za tiskarsko djelovanje primio mnoga međunarodna priznanja, pa je tiskara financijski dobro napredovala. Nakon što ju je proširio i opremio suvremenim tiskarskim uređajima, počinje izdavati *Slavonische Presse* kao dnevnik od 1893.

¹³ Usporedi *Die Drau*, br. 226., Osijek, 6. X. 1914., str. 1.

¹⁴ Marija Malbaša, »Tiskarstvo«, u: Ive Mažuran [et.al.], *Povijest Osijeka 2: Od turskog do suvremenog Osijeka*, Zavod za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Osijek; Školska knjiga, Zagreb, Osijek, 1996., str. 264-265.

¹⁵ Josip Babić, »Kulturbeiträge in den Esseker Zeitungen Die Drau und Hrvatska Obrana im letzten Kriegsjahr (1918)«, u: *Benachrichtigen und vermitteln. Deutschsprachige Presse und Literatur in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, IKGS, München, 2007., str. 60.

godine. On sam djeluje kao izdavač i glavni urednik novina,¹⁶ a prvi urednik je bio Viktor Hahn. Od 1889. godine Carl Benda, jedan od prvih osječkih novinara, djeluje kao urednik sve do 1917. godine kada se Laubner zbog bolesti povlači i u potpunosti mu predaje novine. Benda 1920. godine prelazi u *Die Drau* i novine preuzima Stjepan Frauenheim, koji zbog svog britkog pisanja stječe mnoge neprijatelje. Jednako kao i *Die Drau* nakon Prvog svjetskog rata gubi čitatelje te se od 1. ožujka 1921. godine tiska na jednom arku i postaje tjednik, a gasi se 16. listopada 1921. godine.¹⁷

Slavonische Presse je zanimljiva utoliko što su Benda i Laubner posjedovali senzibilitet za složene osječke, društveno-političke prilike. Iako su novine pisane na njemačkom jeziku, imale su brojne hrvatske autore, a mnogi su članci bili okarakterizirani izrazito hrvatskim promišljanjima, posebno kod kulturnih događaja. To se najbolje očituje u činjenici da su novine imale dva kazališna kritičara, Carla Bendu koji je pisao isključivo o njemačkim družinama i Josipu Glembay koja je pisala o gostovanjima zagrebačkog i novosadskog kazališta, te poslije osječkog Hrvatskog narodnog kazališta. Osim toga, *Slavonische Presse* je politički bila orijentirana prema austrijskoj strani Austro-Ugarske Monarhije, koju su i Hrvati preferirali nad ugarskom stranom. Tako se između *Slavonische Presse* i *Narodne obrane* ne nalazi žućnih polemika i napada, kao što je to slučaj s novinama *Die Drau*.

Slavonische Presse donosi pretežito vijesti vezane za Osijek i Slavoniju, te su svojim tekstovima o kulturi i društvu doprinijele kulturnom razvoju u Osijeku. Font teksta je njemačka gotica, a tekst je bio raspoređen u tri stupca. Tijekom godina rubrike su se često mijenjale, ali kao najtrajnije mogu se izdvojiti: *Politische Übersicht* koja je unutar sebe imala rubrike s političkim vijestima *Inland* (*Unutar zemlje*) i *Ausland* (*Izvan zemlje*),

¹⁶ Marija Malbaša, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Zagreb, 1978., str. 44-45.

¹⁷ Marina Vinaj, *Povijest osječkih novina 1848-1945.*, Muzej Slavonije, Osijek, 1998., str. 22.

Tagesneuigkeiten s dnevnim vijestima, *Volkswirtschaftliches* s vijestima iz gospodarstva, *Spaziergänge* i *Feuilleton* kao rubrike za književnost i kulturu, *Provinz Chronik* i *Lokal Nachrichten*, vijesti iz lokalnih i provincijskih dijelova, te *Theater* koja je bila jedna od najdugovječnijih rubrika i izlazila je čak i za vrijeme rata kada se puno drugih rubrika ugasio.

Početak 1914. godine nije se isticao ni po čemu značajnom u strukturalnim promjenama. Nastaju dvije nove rubrike, *Fremdenliste*¹⁸ i *Gesundheitspflege*.¹⁹ Atentat na Franju Ferdinanda objavljen je u *Extra Ausgabe*.²⁰ Nakon atentata uslijedilo je zatezanje odnosa sa Srbijom pa se pojavljuju naslovi o ratu sa Srbijom, koji ubrzo prerastaju u naslove o europskom ratu, do konačnog naslova koji najavljuje Prvi svjetski rat – *Der Weltkrieg*.²¹

Nakon objave rata nastaju nove rubrike *Der Weltkrieg* i *Verschiedene Kriegsnachrichten*, ali nastavljaju se objavljevati i stare rubrike poput *Lokalnachrichten*, *Tagesneuigkeiten*, *Feuilleton*, *Telegramme*, *Offener Sprechsaal*.²²

Iduće godine također ne donose promjenu strukture novina. Iako su ratne vijesti bile prioritet, bilo je i lokalnih vijesti koje su bile važne, poput vijesti o dolasku Bana Sterleca u Osijek.²³

Narodna/Hrvatska obrana

Kada je početkom 20. stoljeća i u Osijeku došlo do razvoja ideje nacionalne svijesti, male grupe hrvatskih rodoljuba djelovale su usmenom predajom – agitiranje i zagovaranje nacionalne svijesti ograničavalo se na sastanke u hrvatskim čitaonicama i zabavama hrvatskih pjevačkih

¹⁸ Usporedi *Slavonische Presse*, br. 1., Osijek, 1. I. 1914., str. 6.

¹⁹ Usporedi *Slavonische Presse*, br. 37., Osijek, 15. II. 1914., str. 5.

²⁰ Usporedi *Slavonische Presse*, br. 147., Osijek, 29. VI. 1914., str. 1.

²¹ Usporedi *Slavonische Presse*, br. 194., Osijek, 7. VIII. 1914., str. 1.

²² Usporedi *Slavonische Presse*, br. 204., Osijek, 15. VIII. 1914., str. 1-7.

²³ Usporedi *Slavonische Presse*, br. 113., Osijek, 16. V. 1916., str. 1.

društava.²⁴ Iz tih sastanaka razvila se potreba za hrvatskim oporbenim glasilom koje će pronositi glas hrvatskih rodoljuba. Nekolicina pobornika ideje preporoda, na čelu s Dragutinom Neumannom, odlučila je osnovati dnevno glasilo koje bi im pomoglo u toj borbi.

Prva hrvatska dionička tiskara utemeljena je 1902. godine, a utemeljitelji su bili: Dragutin Neumann, dr. Ante Pinterović, dr. Ante Bedenić, Ivan Brnčić, Josip Firinger, dr. Vladimir Kovačević, i Antun Zelenka.²⁵ U tiskari, smještenoj na uglu Žitnog (danas Gajevog) trga i Kolodvorske (danas Radićeve) ulice, prvi je broj tiskan 16. studenoga 1902. godine.

Usmjerena na osvještavanje hrvatske svijesti, isprva okrenuta Beču, poslije Zagrebu i Beogradu, a poslije i protiv Beograda, *Narodna obrana* se zalagala za bolju poziciju Slavena, posebno Hrvata i Srba.²⁶ Na naslovnoj stranici broja uredništvo jasno poručuje na čemu će se temeljiti buduća djelatnost tih novina koje upozoravaju čitatelje na osporavanje zajamčenih državnih prava Hrvatske, slabost porezne snage naroda, preskupu i neučinkovitu javnu upravu, stagnaciju trgovine, obrta i poljodjelstva, te na sve veću migraciju Hrvata u Ameriku. Kao zaključak uredništvo navodi:

Njoj će biti prva i najsvetija dužnost: u ovom sve više i više zapuštenom, a po naravi svojoj bogatom kraju, zastupati hrvatsku državnu misao i s njom skopčane zakonite aspiracije hrvatskog naroda; zahtijevati, da se državopravni položaj kraljevine Hrvatske poštuje, da se današnje povrede državopravnog i financijalnog odnošaja njezinog nasprama saveznoj kraljevini Ugarskoj pravedno izravnavaju, a gospodarstveni,

²⁴ Marina Vinaj, *Povijest osječkih novina 1848-1945.*, Muzej Slavonije, Osijek, 1998., str. 25.

²⁵ Marina Vinaj, *Povijest osječkih novina 1848-1945.*, Muzej Slavonije, Osijek, 1998., str. 26.

²⁶ Stanislav Marijanović, »Osječka Narodna obrana«, u: *Glas Slavonije*, br. 8537., 2. veljače 1973.; br. 8538., 6. veljače 1973.; br. 8539., 7. veljače 1973.; br. 8540., 8. veljače 1973.; br. 8541., 9. veljače 1973.; br. 8543., 12. veljače 1973.; br. 8544., 13. veljače 1973., str. 11.

*trgovinski i prometni interesi njezini izvoštenjem financijalne samosvojnosti zaštite; najodlučnije zahtjevati da se ustav kraljevine Hrvatske izgradi, te narodu Hrvatskom što prije zajamče ona elementarna čovječja prava, bez kojih ne ima javnog života.*²⁷

Agitacijom za prava Hrvata i poboljšavanje državnopravnog položaja te općenitog odnosa prema Kraljevini Hrvatskoj, *Narodna obrana* ubrzo stječe veliku popularnost. S druge strane, isti razlozi, dovode je u velike probleme s vladajućim sustavom. Novine se suočavaju s gotovo svakodnevnim zapljenama, cenzurama, policijskim istragama i sudskim presudama, a urednik Ivan Lorković često je privođen i zatvaran.²⁸

U uredništvu i u krugovima oko Dioničke tiskare česti su sukobi oko političkih koncepcija pa 1920. godine dolazi i do formalnog rascjepljenja pristalica federalističke stranke (zajedničara) i Hrvatske pučke stranke. Zajedničari se povlače iz *Hrvatske obrane* i na čelu s odvjetnikom Franjom Papratovićem osnivaju Građansku tiskaru u kojoj se počinje tiskati *Hrvatski list*.²⁹

Uredništvo preuzimaju Ilija Jakovljević i Ivan Kampuš, pripadnici Katoličkog pokreta, koji pretvaraju novine u medij za osvjedočene katolike. To rezultira smanjenjem broja čitatelja i opadanjem naklade. Krajem 1922. godine novine postaju tjednik, a 25. ožujka 1923. godine i potpuno se gase.

Pokušaj dr. Kamila Firingera da ponovno uspostavi nakladu javlja se 20. veljače 1927. godine kada *Hrvatska obrana* ponovno počinje izlaziti, ali kao tjednik, subotom, i na samo četiri stranice. Time ne uspijeva doseći svoju staru slavu, zainteresirati čitateljstvo i povećati nakladu, koja bi kako politički tako i financijski opravdala daljnje tiskanje, te se gasi. Posljednji

²⁷ »Narodna obrana!«, *Hrvatska obrana*, br. 1., Osijek, 16. XI. 1902., str. 1-2.

²⁸ Marina Vinaj, *Povijest osječkih novina 1848-1945.*, Muzej Slavonije, Osijek, 1998., str. 26.

²⁹ Marija Malbaša, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Zagreb, 1978., str. 50.

broj sačuvan u osječkoj Hemeroteci je broj 25. od subote 24. lipnja 1933. godine u kojem se nalazi i šturo priopćenje o gašenju:

*Dne 22. o. mj. održana je sjednica konzorcija Hrvatske obrane, na kojoj je nakon izvještaja glavnog urednika zaključeno, da se zbog zaprijeka, na koje naš list nailazi, i uslijed kojih nije u stanju da udovolji svrsi, zbog koje je osnovan, njegovo izlaženje do daljnjeg prekine.*³⁰

Uobičajena se struktura sadržaja *Narodne obrane* sastojala od sljedećih rubrika: *Političke vijesti* daju kratak pregled političkih zbivanja u Austro-Ugarskoj i drugim zemljama, *Naši dopisi*, *Iz hrvatskih krajeva*, *Osječki glasnik*, *Narodno gospodarstvo*, *Širom svieta*, te *Izvorne telefonske i brzojavne vijesti* koje su preko brzjava i telefonskog aparata stizale iz Budimpešte, Beča, Londona i drugih gradova, *Gradske vijesti* pišu o događajima u gradu, *Politička kronika* donosi crtice iz povijesti politike i političkih figura, *Novosti* prenose događaje izvan zemlje, *Gospodarstvo* je rubrika vezana za poljoprivredu, šumarstvo itd. Rubrika *Književnost i umjetnost* pak piše o poznatim književnicima, umjetnicima i ostalim događajima vezanima za temu, *Mali oglasnik* je bio prostor za oglase te *Hrvatsko narodno kazalište* donosi kazališnu kritiku i ostale vijesti vezane uz kazalište.

U prvom broju iz 1914. godine nalaze se sljedeće rubrike: *Političke vijesti*, *Gradske vijesti*, *Brzjavi Narodne obrane* i *Pokladna kronika*. *Gradske vijesti* su rubrika koja piše o događanjima u Osijeku. *Brzjavi Narodne obrane* su dio starije rubrike *Telefonske i brzojavne vijesti Narodne obrane*. *Pokladna kronika* je privremena rubrika, koja se pojavljuje za vrijeme poklada.³¹ U kasnijim brojevima se pojavljuju i druge rubrike:

³⁰ »Prekid daljnjeg izlaženja Hrvatske obrane«, *Hrvatska obrana*, br. 25., Osijek, 24. VI. 1933., str. 3.

³¹ Usporedi *Narodna obrana*, br. 1., Osijek, 1. I. 1914., str. 1-3.

*Dnevne novosti, Kazalište,*³² *Iz sudnice,*³³ *Knjige i časopisi,*³⁴ *Narodno gospodarstvo*³⁵ i *Osječka kronika*.³⁶

Vijest o atentatu u Sarajevu na nasljednika prijestolja Franju Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju izašla je u posebnom izdanju.³⁷ Sljedećih nekoliko brojeva izvještava o atentatu. Početkom rata počinje izlaziti rubrika *Sa ratišta*, koja donosi vijesti o bitkama. *Narodna obrana* mijenja naziv 9. listopada 1914. u *Hrvatsku obranu*.³⁸ Promjena naziva nije donijela promjene u strukturi novina. Za vrijeme rata redovito izlaze iduće rubrike: *Sa ratišta, Razne vijesti, Domaće vijesti, Gradske vijesti, Iz sudnice, Kazalište, Brzjavni Hrvatske obrane*.³⁹ *Razne vijesti* naziv je rubrike koja piše o ratu, ali i o drugim zbivanjima u inozemstvu. *Domaće vijesti* govore o događajima u Slavoniji i Hrvatskoj.

Iako je bilo ratno stanje, zamjetno je da su zabavne rubrike nastavile s izlaženjem, primjer su *Kazalište* i *Književnost*. Osim tih rubrika, pojavljuju se rubrike *Političke vijesti, Dnevne novosti, Domaće vijesti, Gradske vijesti, Različite vijesti*, te *Najnovije Brzjavke Hrvatske obrane*.⁴⁰ Nova rubrika se pojavljuje i sljedeće godine, to su *Ratne vijesti*. Nije redovita i javljala je vijesti s ratišta.⁴¹ Osim u samim naslovima rubrika, struktura novina se nije bitno mijenjala zbog ratnih prilika.

³² Usporedi *Narodna obrana*, br. 2., Osijek, 2. I. 1914., str. 2-3.

³³ Usporedi *Narodna obrana*, br. 18., Osijek, 22. I. 1914., str. 3.

³⁴ Usporedi *Narodna obrana*, br. 43., Osijek, 21. II. 1914., str. 2.

³⁵ Usporedi *Narodna obrana*, br. 92., Osijek, 23. IV. 1914., str. 3.

³⁶ Usporedi *Narodna obrana*, br. 156., Osijek, 11. VII. 1914., str. 3.

³⁷ Usporedi *Narodna obrana*, br. 143., Osijek, 29. VI. 1914., str. 1.

³⁸ Usporedi *Hrvatska obrana*, br. 214., Osijek, 10. IX. 1914., str. 1.

³⁹ Usporedi *Hrvatska obrana*, br. 250., Osijek, 20. X. 1914., str. 1-2.

⁴⁰ Usporedi *Hrvatska obrana*, br. 264., Osijek, 18. XI. 1916., str. 1-8.

⁴¹ Usporedi *Hrvatska obrana*, br. 246., Osijek, 27. X. 1917., str. 1.

Kazalište

Unatoč dugoj tradiciji i djelovanju njemačkih putujućih družina na području Osijeka, o sustavnom i umjetnički promišljenom kazališnom životu, koji je proistekao iz različitih silnica osječke sredine, može se govoriti tek poslije osnutka Hrvatskog narodnog kazališta 1907.⁴²

Krajem studenoga u Osijeku počinje prava euforija. *Narodna obrana* svakodnevno donosi članke o pripremama hrvatskog kazališnog društva za dolazak ansambla: priprema se zgrada, najavljuje repertoar, organizira pretplata, a građani pripremaju svečani doček ansamblu na kolodvoru. Dolazak osječkog Hrvatskog narodnog kazališta iščekivao se kao najveći povijesni događaj u gradu Osijeku. Svečano otvaranje 7. prosinca 1907. godine dočekano je s euforijom. Sva su mjesta rasprodana, a mnogi Osječani stajali su u dvorani pa čak i ispred nje. Bio je to trenutak na koji su Osječani čekali još od polovice 19. stoljeća – imati svoje, hrvatsko kazalište u Osijeku. Osječko Hrvatsko narodno kazalište bilo je tada više od kulturne institucije, bilo je simbol prekidanja veze s njemačkom i mađarskom političkom i kulturnom dominacijom.⁴³

Nakon prvotnih uspjeha i zanosa, kazalište ubrzo upada u probleme. Nerazjašnjen konflikt između Nikole Andrića i Hrvatskoga kazališnog društva dovodi do velikog razdora u kazalištu te Andrić na kraju odlazi

⁴² Antonija Bogner-Šaban, »Hrvatsko narodno kazalište«, u: Ive Mažuran [et. al.], *Povijest Osijeka 2: Od turskog do suvremenog Osijeka*, Zavod za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Osijek; Školska knjiga, Zagreb, Osijek, 1996., str. 247.

⁴³ Detaljno o događajima neposredno prije i nakon 1907. godine piše Dragan Mucić, »Počeci kazališnog djelovanja u Osijeku definitivno riješeno pitanje ili predmet novih oporbi«, u: *Revija* 6/1990., Izdavački centar Revija Radničkog sveučilišta Božidar Maslarić, Osijek, 1990. i Dragan Mucić, »Hrvatsko kazalište u Osijeku 1907. godine«, u: *Revija* 5/1967., Matica Hrvatska Osijek, Osijek, 1967.

s mjesta intendanta, na kojem ga zamjenjuje Žarko Savić.⁴⁴ Osijek nije mogao izdržavati kazališnu družinu cijele sezone i kazalište odlazi na turneju po Bosni i Slavoniji. Međutim, zahvaljujući političkim prilikama u Bosni, bosanske novine ne izvještavaju o kazalištu, pa se kazalište bori s manjkom publike. To iskorištavaju protivnici kazališta u Osijeku okupljeni oko *Die Drau*, koja kontinuirano napada kazalište igrajući na kartu nacionalnosti. Optužuju Žarka Savića za poticanje srpstva, pokušavajući unijeti razdor između složne koalicije Hrvata i Srba. HKD ipak uspijeva prevladati neprilike, pa i iznaći zajam za kazalište, subvenciju i povećanje za iduću sezonu, a na mjesto intendanta dolazi Srđan Tucić.

U sezoni 1910./1911. osječko kazalište ponovno zapada u veliku krizu. Gostovanje u Beogradu propada zbog iznimno negativnih kritika beogradskih listova, a Vladimir Treščec, intendant zagrebačkog kazališta, dolazi na ideju o osnivanju Pokrajinskog kazališta u Hrvatskoj (na čelu s Mihajlom Markovićem) u kojem bi zagrebački glumci išli na gostovanja, te tako osječkom kazalištu uzeli veliki dio terena za gostovanja i financijski dohodak. Nakon političkih peripetija i dogovora, HKD se uspijeva izmiriti s Treščecem i dogovoriti raspuštanje Pokrajinskog kazališta, te prepuštanje glumaca osječkom kazalištu uz dolazak Mihajla Markovića za osječčkog intendanta.⁴⁵

Djelovanje kazališta i dalje je opterećeno financijskim poteškoćama, problemima s ansamblom i repertoarom, izmjenom intendantata, ali nema značajnijih prekida u radu. Osječko kazalište manje-više uspješno djeluje do sezone 1918./1919. kada dolazi do raspada Austro-Ugarske i stvaranja nove države SHS. Novonastali uvjeti rezultiraju ukidanjem subvencija, a o bezizlaznosti situacije najbolje govori raspuštanje Hrvatskoga kazališnog društva, koje je dvanaest godina kontinuirano radilo na uzdržavanju

⁴⁴ Dragan Mucić, *Prvih četrdeset godina – Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku 1907. – 1941.*, Matica hrvatska Ogranak Osijek; Filozofski fakultet u Osijeku; Grafika, Osijek, 2010., str. 96-109.

⁴⁵ Ibid., str. 169-174.

i opstanku osječkog kazališta. Zadnja odluka HKD-a bila je da gradska općina preuzme kazalište, uvede besplatnu električnu rasvjetu i preuzme brigu za gradski orkestar.⁴⁶ Kako gradska općina nije imala niti volje, niti financija učiniti to, kratkotrajno rješenje nalaze u privatnom zakupu kazališta Steve Kovjanića. Međutim, niti on ne može izdržati financijsku zahtjevnost te kazalište iznenada prelazi u državne ruke.

Nova sezona u državnim rukama obilježena je novom velikom krizom. U Osijek na mjesto dramaturga dolazi Mirko Dečak koji pokreće oštre sukobe u kazalištu. Optužen da je pisao pohvalne kritike o predstavama HNK, favorizirao određene glumce te to anonimno objavljivao u *Hrvatskom listu*, ulazi u sukob s ansamblom što rezultira ostavkama velikog broja osječkih najkvalitetnijih glumaca. Sukob se nastavlja kroz idućih deset godina. Težeći položaju intendant, Dečak je razočaran dolaskom Andrije Milčinovića na tu poziciju pa počinje velika hajka na kazalište u *Hrvatskom listu* što se dodatno pojačava kada Dečak 1922. godine dolazi za glavnog urednika.⁴⁷ Sukobi, novo smanjenje subvencije i djelovanje Dečaka u *Hrvatskom listu* dovode do ponovnih velikih problema i odlaska Milčinovića s pozicije intendant. Situacija je toliko teška da su glumci prisiljeni osnivati manje grupe i igrati po raznim prostorima u Osijeku kako bi preživjeli.⁴⁸

Pod intendanturom Pavela Golie počinju najteži dani osječkog kazališta. Ponovno dolazi do smanjenja subvencije, podizanja zajmova i teške borbe za financijski i umjetnički opstanak što rezultira novim napuštanjem glumaca i ostankom HNK Osijek bez uprave. Novim intendantom imenovan je Petar Konjović koji je uspio smanjiti dugove kazališta raspuštajući

⁴⁶ Ibid., str. 203-212.

⁴⁷ Ibid., str. 212-219.

⁴⁸ Tomislav Tanhofer osniva Intimni teatar, a Josip Plemenčić Varijete kazalište. Vidi: Dragan Mucić, *Prvih četrdeset godina – Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku 1907. – 1941.*, Matica hrvatska, Ogranak Osijek; Filozofski fakultet u Osijeku; Grafika, Osijek, 2010., str. 220.

operetni ansambl⁴⁹ te omogućiti kakvo-takvo normalno funkcioniranje, ali to je bila samo privremena mjera koja nije mogla spasiti kazalište. Rješenje za opstanak nalazi se u osnivanju kazališta za sjeverne oblasti koje se sastoji od osječkog i novosadskog kazališta.⁵⁰

U razdoblju od 4. prosinca 1913. godine do 1. listopada 1914. godine, osječko narodno kazalište uz predstave u matičnom gradu (84 izvedene predstave) gostuje i u različitim gradovima širom zemlje. U siječnju 1914. u Požegi s dvije izvedbe, u ožujku i travnju 1914. u Dubrovniku sa 25 izvedbi, u travnju i svibnju u Splitu sa 19 izvedbi, u svibnju u Šibeniku sa 12 izvedbi, u svibnju i lipnju u Mostaru s deset izvedbi, u lipnju u Tuzli s osam izvedbi te u Brodu na Savi s jednom izvedbom. S početkom Prvog svjetskog rata, daljnja gostovanja su onemogućena pa osječko kazalište igra isključivo u matičnom gradu od 1. listopada 1914. godine do 14. svibnja 1916. godine izvedeći 274 izvedbe. Kako se situacija prema kraju Prvog svjetskog rata počinje stabilizirati, osječko kazalište od lipnja 1917. godine ponovno počinje gostovati, ali puno slabijim intenzitetom. Do kraja Prvog svjetskog rata osječko kazalište gostuje u Zagrebu, u srpnju 1917. godine, i

⁴⁹ Spoznaja da je osječko kazalište pretvoreno u putujuću družinu teško pada Osječanima, a ukidanje Opere i Operete još teže. Posao kazališta tada preuzimaju kazališni dobrovoljci, redom izrasli iz Hrvatskoga pjevačkog i glazbenog društva Kuhač, koje je u razdoblju od 1928. do 1936. godine ostvarilo niz uspješnih operetnih izvedbi. Svojim kontinuiranim djelovanjem očuvali su glazbenu tradiciju u Osijeku, pa je Osijek postao jedno od hrvatskih operetnih središta. Vidi: Antonija Bogner-Šaban, *Kazališni Osijek*, AGM, Zagreb, 1997., str. 91. Ista je autorica opširno o tridesetim godinama pisala i u studiji »Osječke kazališne tridesete«, u: *Krležini dani u Osijeku 1993. – Krleža i naše doba*, Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU; Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku; Pedagoški fakultet Osijek, Osijek – Zagreb, 1995.

⁵⁰ Dragan Mucić, *Prvih četrdeset godina – Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku 1907. – 1941.*, Matica hrvatska Ogranak Osijek; Filozofski fakultet u Osijeku; Grafika, Osijek, 2010., str. 239.

daje 7 izvedbi, u Vukovaru u travnju i svibnju 1918. godine sa 7 izvedbi, te u Sarajevu u lipnju i srpnju 1918. godine gostuje samo opera sa 33 izvedbe.

Smanjen intenzitet gostovanja nastavlja se tijekom idućih godina (1919. – 1928.) te osječko kazalište gostuje sporadično u Sarajevu, Subotici, Vukovaru, Đakovu, Zagrebu, Beogradu i Varaždinu, sve do odluke Ministarstva prosvete u Beogradu, 27. ožujka 1928., kada je iz imena izbačen pridjev hrvatski, ostavljajući u nazivu samo Narodno kazalište. Tog datuma osječko kazalište dobiva funkciju pokrajinskog i prisiljeno je opsluživati Vojvodinu i Srijem te Split kao Narodno kazalište za Primorsku banovinu, čime je Drama osječkog kazališta pretvorena u putujuću družinu. Potucanja po zemlji nastavljaju se od 1928., s ponekom pauzom (sezonu 1929./1930. »zimuje« Drama u Osijeku), do listopada 1933., kada Drama ponovno otvara sezonu u Osijeku s Vojnovićevom *Dubrovačkom trilogijom*. Pravi povratak u matični grad slijedi tek 28. siječnja 1934., kada Ministarstvo prosvete ukida Narodno kazalište kao pokrajinsko kazalište Savske i Primorske banovine.⁵¹

Niti žanrovska struktura repertoara ne iskazuje značajnije promjene uvjetovane Prvim svjetskim ratom. U žanrovskoj strukturi i dalje su najzastupljenije komedije, lakrdije, šale i vesele igre, a zatim slijede drame i tragedije. Također nema većih odstupanja niti u zastupljenosti dramatičara, pa se kao i prijašnjih godina pojavljuju i domaći i inozemni: Shakespeare, Nušić, Molnár, Tucić, Hauptmann, Schönherr, Molière, Pecija Petrović, Begović, G. B. Shaw...

⁵¹ O krizi osječkog kazališta detaljno su pisali: Antonija Bogner-Šaban, *Kazališni Osijek*, AGM, Zagreb, 1997., str. 36-118. i Dragan Mucić, *Prvih četrdeset godina – Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku 1907. – 1941.*, Matica hrvatska Ogranak Osijek i Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 2010., str. 237-261.

Kazališna kritika

Kako bi kazališna kritika zaživjela kao punopravna refleksija kazališne izvedbe, potrebno je ispuniti dva uvjeta: profesionalizirati kazalište i uspostaviti dnevni, specijalizirani tisak koji će je redovno objavljivati. Te dvije stvari dogodile su se u Osijeku na početku 20. stoljeća⁵² te je samo bilo pitanje trenutka kada će se u osječkim dnevnim novinama pojaviti »prava« kazališna kritika:

Kazališna kritika je članak recentno objavljen nakon premijere u dnevnim ili tjednim medijima javne komunikacije koji prosuđuje kazališnu predstavu. Varira u opsegu od dvije do četiri kartice teksta, a sastoji se od elemenata: informacije o predstavi, opis predstave, vrednovanje predstave, obrazloženje vrednovanja.⁵³

Važno je napomenuti da je određeni oblik izvještavanja o kazalištu postojao i u ovim najranijim časopisnim izdanjima. Međutim, kako te novine nisu bile serijska publikacija, nisu imale širok krug čitatelja te nije postojalo profesionalno kazalište u Osijeku, taj oblik članaka, iako jednako vrijedan u dokumentarističkom smislu, nije posjedovao obilježja niti odgovarao definiciji kazališne kritike. Ti članci ponajbolje se uklapaju u definiciju najava, prikaza i osvrti.⁵⁴ Postoje poneke iznimke koje su sadržavale i kritički sud prema kazališnoj izvedbi, pa čak i prema dramskom djelu, međutim one su rijetke i sporadične, te se ne mogu sagledati kao samosvojni žanr kazališne kritike s općeprihvaćenim zakonitostima forme,

⁵² *Slavonische Presse* izlazi svakodnevno od 1894. godine, međutim, profesionalno kazalište je oformljeno tek 1907. godine.

⁵³ Vidi: Sanja Nikčević, *Kazališna kritika ili neizbježni suputnik*, Leykam International; Umjetnička akademija Osijek, Zagreb – Osijek, 2012., str. 190.

⁵⁴ Najava je tekst u kojem je zastupljen element informacije o predstavi. Prikaz je tekst u kojem su zastupljeni elementi informacije o predstavi i opis predstave. *Ibid.*, str. 190-191.

sadržaja i kontinuiranog objavljivanja, kao što je to slučaj s kazališnom kritikom koja se pojavljuje na početku 20. stoljeća.

Prvi pokušaji pisanja o kazalištu u hrvatskim dnevnim novinama javljaju se već 1903. godine, ubrzo nakon početka tiskanja *Narodne obrane* 16. studenoga 1902. godine. Ti članci obično su kratki, izvještajnog i najavljiivačkog karaktera, te su nepotpisani i nemaju kontinuitet izlaženja, a temelje se na povremenim gostovanjima zagrebačkog i srpskog kazališta te gostovanjima raznih njemačkih i mađarskih putujućih družina upitnih umjetničkih i izvedbenih kvaliteta. Taj trend traje sve do 1907. godine⁵⁵ kada se uspostavom osječkog kazališta pojavljuju i prve potpisane kritike Andre Morića (-voj. -ko.), Ivana Švrljuge (-a.), a od 1909. godine i Dragana Melkusa (-us., D. M., Dragan M., Dragan M-s., -s., prof. Melkus...)⁵⁶

Nakon uspostave osječkog kazališta 1907. godine, kazališna kritika se rapidno usustavljuje u zakonitosti žanra, što ne čudi jer je Osijek zbog specifičnih društveno-političkih i demografskih prilika uvijek hvatao korak sa Zagrebom i ostalim zemljama Austro-Ugarske Monarhije. To je imalo nužne dugoročne i dvojake posljedice na osvještavanje hrvatskog nacionalnog identiteta i razvoj hrvatske kulture. S jedne strane gušio se svaki pokušaj osvještavanja hrvatstva, a s druge je takva represivna politika dovodila do jačanja nacionalnog jedinstva i stvaranja hrvatskog identiteta. Na drugom polju, tuđinska kultura zasipala je osječku scenu djelima slabe

⁵⁵ Iznimka koja se pojavljuje u ovom periodu od 1902. do 1907. godine jest Josipa Glembay koja djeluje u *Slavonische Presse* od 1905. do 1913. godine. Njezini članci odgovaraju definiciji kazališne kritike, međutim, kako Narodno kazalište u Osijeku još nije oformljeno, sporadični su i vezani su uz gostovanja zagrebačkog i srpskog kazališta te obilježeni pedagoško-didaktičkim stremljenjima, pripremanja osječke publike za ono što će uslijediti 1907. godine.

⁵⁶ Boris Senker (ur.), *Bibliografija rasprava i članaka – Kazalište u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1826 – 1945.*, knjiga 1. i 2., Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2004.

umjetničke vrijednosti i dominantno njemačkim, ponekad i mađarskim jezikom, a istovremeno je navikavala publiku na kazalište.

Funkcija i pozicija u novinama

Dokaz o važnosti osječkih kritičara i njihovih funkcija za publiku, izvođače, kazalište i društvo uopće, pa tako i u Prvom svjetskom ratu, njihova je pozicija u novinama. Kazališna kritika redovno je zastupljena sukladno kazališnim događanjima. Pri tome je jasno odvojena od ostatka stranice masnom otisnutom linijom i naznačena masno otisnutim slovima, te velikim naslovom koji se ističe i privlači pozornost. Sam tekst kritike zauzima i do polovice stranice novina, a ponekad i cijelu stranicu ukazujući na afirmativan stav uredništva prema kazalištu i kritičarima, te važnost kulturnih prilika u Osijeku.

Ponajbolji primjer toga je pisanje kritičara za vrijeme Prvog svjetskog rata, kada 4. kolovoza 1914. godine uredništvo objavljuje kako je zbog tehničkih poteškoća vezanih uz ratno stanje prisiljeno smanjiti opseg novina sa četiri stranice na dvije:

Otimali smo se dokle god smo mogli, nijesmo stegli opseg lista kad su ga već sve druge novine u Hrvatskoj stegle, makar da smo morali svakojake muke mučiti, gdje nam nijesu novine dolazile, a i brzojavni i telefonski je promet stegnut, uz to nam i više slagara ode u vojsku. Ali više ne možemo ni mi; danas nam opet odlaze dva slagara, a uz to još valja štedjeti papir, što ga imamo u zalihu, jer u današnjim transportnim prilikama nije sigurno, kada ćemo zalihu moći popuniti. Stoga razloga nalazimo se prinuždeni i mi od ponedjeljka izdavati list u stegnutu obimu, dok ne nastupe povoljnije prilike.⁵⁷

⁵⁷ »Reduciran list«, *Narodna obrana*, br. 175., Osijek 1. VIII. 1914., str. 3.

U takvoj situaciji kazališna kritika i dalje zauzima četvrtinu stranice,⁵⁸ izlazeći kontinuirano uz najave repertoara i sezone, te stojeći uz bok s političkim vijestima i izvještavanjem o ratnim zbivanjima.

Afirmativan stav i važnost kazališnih kritičara u društvu, novine su također potvrđivale u situacijama kada bi se njihovi kritičari našli izloženi otvorenim napadima kao u slučaju predstave *Boccaccio* i ispada glumca Vukovića:

*... jučer je prigodom predstave Boccaccio komičar G. Vuković upotrijebio priliku da u jednom ekstemporu navali na našeg izvjestitelja, jer je ovaj konštatovao da g. Vuković nije Ciganskog primaša u istoi-
menoj Kalmanovoj operi, onako prikazao kako to ta uloga zahtijeva i predložio, da se poda g. Bukšeku, koji ju je zaista i kao pjevač a i glumac vrsno izveo... Na način g. Vukovića mogao bi svaki glumac izraziti spram kritičara pojedinih listova, već prema raspoloženju svoje negodovanje na otvorenoj pozornici i time dakako onemogućiti svaku kritiku. Mi takve nepodopštine ne smijemo dopuštati i javna kritika mora biti sigurna od takvih direktiva s pozornice.*⁵⁹

Uredništvo *Narodne obrane* pri tome se i zaprijetilo kazališnoj upravi da će obustaviti daljnja izvještavanja o kazalištu sve dok novine i kritičar ne dobiju određenu satisfakciju:

*Mi zato izjavljujemo da nećemo o radu našeg kazališta donositi od sutra ni jednu jedinu riječ tako dugo, dok kazališna uprava našem listu i našem referentu ne dadne doličnu satisfakciju.*⁶⁰

Osječke novine u takvim situacijama nisu stajale same, već kako uredništvo *Narodne obrane* donosi u istom članku, i ostale novine su se priklonile odluci uredništva:

⁵⁸ Dimenzije lista: 32 cm širina i 47 cm visina.

⁵⁹ »Naše kazalište i mi«, *Narodna obrana*, br. 274., Osijek 1. XII. 1913., str. 3.

⁶⁰ *Ibid.*, str. 3.

*Oba ovdašnja njemačka lista Die Drau i Slavonische Presse, izjavili su se u tome s nama solidarni!*⁶¹

U sljedećem broju *Narodne obrane* izlazi članak o munjevitoj reakciji uprave Hrvatskoga narodnog kazališta u Osijeku koju su potpisali upravitelj gospodin Marković, Radoslav Bačić i M. Kaiser:

*Uprava ovog kazališta i sama osuđuje ovakav nedoličan postupak – pojedinih njenih članova te će se svim sredstvima pobrinuti da se ubuduće slični ispadi zapriječe. Koristimo se i ovom zgodom da to slavno uredništvo uvjerimo o svome najodanijem veleštovanju.*⁶²

Osim javne isprike, uprava je u uredništvo poslala osobno dramaturga Budimirovića koji se ispričao i obavijestio kako je protiv Vukovića pokrenut disciplinski postupak.⁶³

Drugi, još ozbiljniji slučaj prijetnje fizičkim napadom zabilježen je 1918. godine povodom kritike Josipa Canića o izvedbi Roberta Primožića i Paje Banca u predstavi *Rigoletto*. Tom prilikom dvojac je u hotelu Royal javno napao kritičara Canića prijeteći se fizičkim obračunom. Ubrzo nakon toga, Canić podiže sudsku tužbu protiv dvojca, a *Narodna obrana* u četiri broja⁶⁴ donosi izvještaje o razvoju situacije i promišljanja o slobodi tiska. Kao i u prvom slučaju, uredništvo je ponovno stalo na stranu kritičara i zaprijetilo obustavom daljnjeg izvještavanja o kazalištu:

... pritužili smo se na taj događaj upravnom odboru ovdašnjeg Hrvatskog kazališnog društva i zatražili zadovoljštinu uz primjedbu da ćemo obustaviti svako izvješćivanje o kazalištu i iznašanje recenzija

⁶¹ Ibid., str. 3.

⁶² »Kazalište«, *Narodna obrana*, br. 275., Osijek, 2. XII. 1913., str. 3.

⁶³ Ibid., str. 3.

⁶⁴ Od br. 207., 13. IX. 1918., do br. 215., 23. IX. 1918.

*sve dotle, dok naš kazališni recenzent kao i naš list za tu uvredu ne dobije doličnu zadovoljštinu.*⁶⁵

Kazališna uprava reagira promptno i donosi odluku o najstrožem ukoru uz prijeljnu najstrožeg postupka protiv dvojca, a istovremeno sud presuđuje spor u korist kritičara Canića i donosi odluku o kažnjavanju dvojca s deset dana zatvora, što se pretvara u globu od 200 kruna te solidarni trošak tužiteljju u iznosu od 100 kruna.⁶⁶ Ubrzo nakon razrješavanja situacije, *Narodna obrana* nastavlja s redovnim izvještavanjem o osječkom kazalištu.

Struktura kazališne kritike

Neposredno pred rat i u vrijeme ratnih zbivanja kazališna kritika doživljava kontinuirano usustavljivanje u žanru, ponajprije kroz djelovanje Dragana Melkusa,⁶⁷ kritičara *Narodne obrane* od 1909. do 1917. godine, te je oblikovana u sljedeću formu, koja je načelno zadržana i u vrijeme Prvog svjetskog rata pa sve do 1945. godine:

1. Uvodni dio u kojem su predstavljeni dramatičar i djelo (biografija, kontekstualizacija, književna analiza)
2. Sadržaj izvedbe
3. Vrednovanje kazališne izvedbe (glumci, režija, dramaturgija, kostimografija, scenografija, svjetlo)
4. Stav kritičara prema kazalištu i publici (promišljanja o podobnosti repertoara, funkcioniranje uprave, nužnost pedagoške funkcije kazališta, posjećenost izvedbe, ponašanje publike u kazalištu...).

⁶⁵ »Sloboda recenzije«, *Narodna obrana*, br. 215., Osijek, 23. IX. 1918., str. 3.

⁶⁶ »Iz sudnice«, *Narodna obrana*, br. 210., Osijek, 17. IX. 1918., str. 3.

⁶⁷ O djelovanju Dragana Melkusa pisao sam detaljno u priopćenju »Kazališna kritika Dragana Melkusa u Narodnoj/Hrvatskoj obrani od 1909. do 1917.«, u: *Zbornik Krležinih dana u Osijeku 2011. – Naši i strani povjesničari hrvatske drame i kazališta, teatrolozi i kritičari – drugi dio*, Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU; Odsjek za povijest hrvatskog kazališta; Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku; Filozofski fakultet Osijek, Zagreb – Osijek, 2012.

Dramatičari

Načelna struktura, koja je prevladala prilikom bavljenja dramatičarima i djelima, bila je sljedeća: donosili su biografiju dramatičara, recepciju djela u Hrvatskoj i inozemstvu, poetiku dramatičara prožetu konvencijama epohe s kontekstualizacijom dramatičara i djela u prostor i vrijeme, sadržaj te dramaturške poglede na karaktere, motivacije i odnose likova, te se nije mijenjala tijekom Prvog svjetskog rata. Kod svih se osječkih kritičara (u većem ili manjem obujmu) pronalazi element prepričavanja sadržaja kao sastavni element predstavljanja djela. Iako se element prepričavanja sadržaja često tumači kao nepotreban dio kazališne kritike,⁶⁸ zapravo je nužni element kritike. Ako je evaluacija jedini sadržaj kritike, kritika je neuspješna, jer čista evaluacija ne pridonosi razumijevanju djela, ne donosi temeljnu priču na kojoj je nastala izvedba i koju kritičar evaluira. Kritici su nužni prepričavanje sadržaja i deskripcija, jer ako čitatelj nije vidio predstavu prije čitanja kritike, mora se pouzdati samo u kritičarev sud.

Redatelji

Analiza režijskih postupaka najslabija je točka osječke kazališne kritike što je i razumljivo budući da je u navedenom razdoblju hrvatska kazališna režija tek u povojima i o počecima njezina umjetničkog profiliranja i modernizacije govori se tek s dolaskom redatelja Ive Raića, Branka Gavelle i Tita Strozija te se nije mijenjala tijekom Prvog svjetskog rata. Režija kakvu prakticiraju redatelji gostujućih družina, a poslije i redatelji u osječkom kazalištu, odnosi se tek na elementarno zanatsko uređivanje odnosa na pozornici, a pomnije bavljenje režijom pojavljuje se tek s Franjom Bartolom Babićem, koji počinje pisati sredinom tridesetih godina, što se poklapa s modernizacijom režijskih postupaka Raića, Gavelle i Strozija.

⁶⁸ Batušić ga u zagrebačkoj kritici naziva bolešću. Vidi: Nikola Batušić, *Hrvatska kazališna kritika*, MH, Zagreb, 1971., str. 80.

Glumci

Najveći dio kritike posvećen je glumačkim ostvarenjima te je to načelo zadržano prije, za vrijeme i poslije Prvog svjetskog rata. Elementi kojima su osječki kritičari pridavali najviše pozornosti kod glumaca jesu govor i glas, poimajući ih kao osnovne materijale glumčeva stvaranja, osnovna sredstva glumačkog izraza to jest temeljne oblike komunikacije između glumca i publike. Glumci su bili ti koji su napokon pronosili hrvatsku riječ sa scene, oni su neizostavni element na kojem se temelji izvedba, a i fizički su izloženi publici. Svi osječki kritičari iznimno su skloni glumcima, pa iako često negativno progovaraju o njihovim glumačkim kreacijama, sam ton vrednovanja uvijek je obilježen određenom dozom naklonosti. Razlog ovakve emotivne veze između kritičara i ansambla može se pronaći u navedenoj činjenici da su glumci bili ti koji su direktno prenosili hrvatsku riječ sa scene, oni su djelovali kao alat razvoja hrvatske nacionalne svijesti.

Stav kritičara prema kazalištu

Djelovanje osječkih kritičara na polju stava prema kazališnoj upravi poklapa se u nekoliko točaka koje se provlače od 1907. pa sve do 1945. godine, a nisu se mijenjale niti tijekom Prvog svjetskog rata. Prva i najveća zamjerka jest izvođenje bezvrijednih lakrdija kojima su družine »trovale« osječku publiku godinama, a koje osječko hrvatsko kazalište ponovno postavlja kako bi namaknulo financijska sredstva ili pokrilo »rupe« između ozbiljnijih premijera. Drugi prigovor koji se kontinuirano provlači kroz kritiku odnosi se na odabir hrvatskih autora kao temelja repertoara i povećanje broja istih kako bi se osječka publika pridobila i zagrijala za hrvatsku *scensku umjetnost*. Treća zamjerka odnosi se na obranu ugleda, očuvanje morala i edukativne uloge kazališta, pri čemu osječki kritičari nisu propuštali upozoriti na moralnu upitnost izvedbe, istodobno uvijek apelirajući na kontinuiranu odgojnu misiju kazališta.

ZAKLJUČAK

Prvi svjetski rat u Osijeku na području novina, kazališta i kritike nije donio izravnih strukturalnih pomaka jer Osijek nije niti bio direktno izložen ratnim razaranjima. Promjene koje su se dogodile u kazalištu i u novinama, uvjetovane su logičnim nuspojavama poput nestašice materijala, novačenja novinara i tehničkog osoblja, otežane opskrbe, financijskih problema i slično, pa kazalište tijekom rata sve više smanjuje broj gostovanja da bi na kraju u potpunosti prestalo gostovati od 1. listopada 1914. godine do 14. svibnja 1916., igrajući isključivo u matičnoj kući. Isto tako ne mijenja se ni repertoar s obzirom na žanrove i zastupljenost dramatičara. U žanrovskoj strukturi i dalje su najzastupljenije komedije, lakrdije, šale i vesele igre, drame i tragedije, a također nema većih odstupanja niti u zastupljenosti dramatičara: Shakespeare, Nušić, Molnár, Tucić, Hauptmann, Schönherr, Molière, Pecija Petrović, Begović, G. B. Shaw...

Promjene u novinama ponajviše se očituju uvođenjem novih rubrika, te ukidanjem starih, što je bilo uvjetovano nedostatkom materijala za tiskanje. Na dan 4. kolovoza 1914. godine opseg stranica u *Narodnoj obrani* smanjuje se sa četiri standardne na dvije, što također ne iznenađuje. Međutim, iznenađuje činjenica kako se i u takvim uvjetima kazališna kritika redovito objavljuje, zadržavajući uhodanu strukturu i pojedine elemente unutar kazališne kritike (evaluacija dramatičara, redatelja, glumaca, stav prema kazalištu...), te zadržava i svoju poziciju u novinama, ukazujući na afirmativan stav uredništva prema kazalištu i prema kritičarima, te važnost kulturnih prilika u Osijeku čak i u vrijeme Prvog svjetskog rata.

LITERATURA

Knjige

- Nikola Batušić, *Hrvatska kazališna kritika*, MH, Zagreb, 1971.
- Josip Bösendorfer, »Povijest tipografije u Osijeku«, knjiga 14., u: *Građa za povijest književnosti hrvatske 14.*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1939.
- Ivo Goldstein, *Povijest – Hrvatska povijest*, knjiga 21., Biblioteka Jutarnjeg lista, Zagreb, 2008.
- Marija Malbaša, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Zagreb, 1978.
- Dragan Mucić, *Prvih četrdeset godina – Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku 1907. – 1941.*, Matica hrvatska Ogranak Osijek; Filozofski fakultet u Osijeku; Grafika, Osijek, 2010.
- Sanja Nikčević, *Kazališna kritika ili neizbježni suputnik*, Leykam International; Umjetnička akademija Osijek, Zagreb – Osijek, 2012.
- Boris Senker (ur.), *Bibliografija rasprava i članaka – Kazalište u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1826 – 1945.*, knjiga 1. i 2., Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2004.
- Antonija Bogner-Šaban, »Hrvatsko narodno kazalište«, u: Ive Mažuran [et.al.], *Povijest Osijeka 2: Od turskog do suvremenog Osijeka*, Zavod za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Osijek; Školska knjiga, Zagreb, Osijek, 1996.
- Antonija Bogner-Šaban, *Kazališni Osijek*, AGM, Zagreb, 1997.
- Marina Vinaj, *Povijest osječkih novina 1848-1945.*, Muzej Slavonije, Osijek, 1998.

Radovi u zbornicima i časopisima

- Ljubomir Antić, »Prvi svjetski rat i hrvati«, u: *Časopis Matice Hrvatske*, broj 2., Matica hrvatska, Zagreb, 2004.
- Josip Babić, »Kulturbeiträge in den Esseker Zeitungen Die Drau und Hrvatska Obrana im letzten Kriegsjahr (1918)«, u: *Benachrichtigen und vermitteln.*

Deutschsprachige Presse und Literatur in Ostmittel – und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert, IKGs, München, 2007.

- Alen Biskupović, »Kazališna kritika Dragana Melkusa u Narodnoj/Hrvatskoj obrani od 1909. do 1917.«, u: *Zbornik Krležinih dana u Osijeku 2011. – Naši i strani povjesničari hrvatske drame i kazališta, teatrolozi i kritičari – drugi dio*, Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU; Odsjek za povijest hrvatskog kazališta; Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku; Filozofski fakultet Osijek, Zagreb – Osijek, 2012.
- Dinko Čutura, »Veliki rat: vojnopolitička situacija uoči rata«, u: *Časopis Matice hrvatske*, broj 2., Matica hrvatska, Zagreb, 2004.
- Marija Malbaša, »Tiskarstvo«, u: Ive Mažuran [et.al.], *Povijest Osijeka 2: Od turskog do suvremenog Osijeka*, Zavod za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Osijek; Školska knjiga, Zagreb, Osijek, 1996.
- Dragan Mucić, »Hrvatsko kazalište u Osijeku 1907. godine«, u: *Revija 5/1967.*, Matica hrvatska Osijek, Osijek, 1967.
- Dragan Mucić, »Počeci kazališnog djelovanja u Osijeku definitivno riješeno pitanje ili predmet novih oporbi«, u: *Revija 6/1990.*, Izdavački centar Revija Radničkog sveučilišta Božidar Maslarić, Osijek, 1990.
- Antonija Bogner-Šaban, »Osječke kazališne tridesete«, u: *Krležini dani u Osijeku 1993. – Krležina i naše doba*, Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU; Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku; Pedagoški fakultet Osijek, Osijek – Zagreb, 1995.

Novinski članci

- »Narodna obrana!«, *Hrvatska obrana*, br. 1., Osijek, 16. XI. 1902., str. 1-2.
Die Drau, br. 249., Osijek, 20. X. 1913., str. 1-6.
- »Naše kazalište i mi«, *Narodna obrana*, br. 274., Osijek, 1. XII. 1913., str. 3.
- »Kazalište«, *Narodna obrana*, br. 275., Osijek, 2. XII. 1913., str. 3.
- Slavonische Presse*, br. 1., Osijek, 1. I. 1914., str. 6.
- Narodna obrana*, br. 1., Osijek, 1. I. 1914., str. 1-3.
- Narodna obrana*, br. 2., Osijek, 2. I. 1914., str. 2-3.
- Narodna obrana*, br. 18., Osijek, 22. I. 1914., str. 3.
- Slavonische Presse*, br. 37., Osijek, 15. II. 1914., str. 5.

Narodna obrana, br. 43., Osijek, 21. II. 1914., str. 2.
Narodna obrana, br. 92., Osijek, 23. IV. 1914., str. 3.
Slavonische Presse, br. 147., Osijek, 29. VI. 1914., str. 1.
Narodna obrana, br. 143., Osijek, 29. VI. 1914., str. 1.
Narodna obrana, br. 156., Osijek, 11. VII. 1914., str. 3.
»Reduciran list«, *Narodna obrana*, br. 175., Osijek, 1. VIII. 1914., str. 3.
Slavonische Presse, br. 194., Osijek, 7. VIII. 1914., str. 1.
Slavonische Presse, br. 204., Osijek, 15. VIII. 1914., str. 1-7.
Hrvatska obrana, br. 214., Osijek, 10. IX. 1914., str. 1.
Die Drau, br. 226., Osijek, 6. X. 1914., str. 1.
Hrvatska obrana, br. 250., Osijek, 20. X. 1914., str. 1-2.
Die Drau, br. 42., Osijek, 22. II. 1916., str. 1.
Slavonische Presse, br. 113., Osijek, 16. V. 1916., str. 1.
Hrvatska obrana, br. 264., Osijek, 18. XI. 1916., str. 1-8.
Die Drau, br. 1., Osijek, 2. I. 1917., str. 1-6.
Hrvatska obrana, br. 246., Osijek, 27. X. 1917., str. 1.
»Iz sudnice«, *Narodna obrana*, br. 210., Osijek, 17. IX. 1918., str. 3.
»Sloboda recenzije«, *Narodna obrana*, br. 215., Osijek, 23. IX. 1918., str. 3.
»Prekid daljnjeg izlaženja Hrvatske obrane«, *Hrvatska obrana*, br. 25., Osijek, 24. VI. 1933., str. 3.
Stanislav Marijanović, »Osječka 'Narodna obrana'«, u: *Glas Slavonije*, br. 8537., 2. veljače 1973.; br. 8538., 6. veljače 1973.; br. 8539., 7. veljače 1973.; br. 8540., 8. veljače 1973.; br. 8541., 9. veljače 1973.; br. 8543., 12. veljače 1973.; br. 8544., 13. veljače 1973., str. 11.

Web-stranice

<http://1914-1918.com.hr/hrvatska-revija-2004-prvi-svjetski-rat/> (15. ožujka 2014.)
<http://1914-1918.com.hr/hrvatska-revija-2004-prvi-svjetski-rat/> (15. ožujka 2014.)

OSIJEK'S THEATER, THEATER CRITIQUE AND NEWS PAPERS IN THE WORLD WAR I

Abstract

This work aims to, through the analysis, synthesis and interpretation of the theater repertoire, news papers and articles from 1914 and 1918, present the degree to which World War I effected change in the listed areas. We'll be exploring the changes in both form and content of newspapers issues in the aforementioned period (titles, page numbers, representation of topics...), the functioning of the theater (number of plays at home, guest appearances, repertoire, genres), and changes in dramatic theater critique (their place in the newspapers, breadth, form...). The conclusions presented following this research, aside from the listed contextual influence on the relevant fields, will shed light on the importance of Osijek's theater and theater critics from World War I.